

Eesti Ajaloomuuseumi seminar Kolmanda Riigi poliitikast

■ 30. jaanuaril 2014 toimus Eesti Ajaloomuuseumis Maarjamäe lossis seminar „Kolmanda Riigi poliitika ja selle rakendamine Eestis ja Ida-Euroopas”, mis keskendus, nagu pealkirigi ütleb, Teise maailmasõja aegsele Saksa okupatsiooniperioodile Eestis 1941–1944 ja laiemalt Ida-Euroopas. Laiapõhjalise teemaderingiga seminar võimaldas huvilistele muuseumis läbi majandus-, institutsionaalse ja mentaliteediajaloo käsitluste ülevaadet valdkonna värskeimatest uurimistulemustest.

Seminari avasõnades tõdes Eesti Ajaloomuuseumi teadur Olev Liivik, et Teise maailmasõja ja Saksa okupatsiooniga seonduv on viimastel aastatel üha enam ja enam tõusnud Eesti ajaloolaste uurimishuvi keskmesse, tänu millele sai seminar ka võimalikuks, sest leidis piisavalt kompetentseid esinejaid. Teemaga on aktiivsemalt tegelema asunud ka Eesti Ajaloomuuseum ning seminari võib õigupoolest paigutada vaheetapina muuseumi kahe suurprojekti – 2013. aastal Kloogal avatud holokaustiteemalise välisekspositsiooni ning 2014. aasta lõpus Maarjamäel avatava uue, Saksa okupatsiooni tutvustava ekspositsiooni – vahele.

Päev oli jaotatud kahte ossa, kokku peeti 7 ettekannet kahes plokis. Seminari esimest poolt juhatas prof Andres Kasekamp Tartu Ülikoolist.

Rahvusvahelise mõõtme andis päevale Hollandist saabunud Saksa ajaloolase dr. **Ruth Bettina Birni** avaettekanne „How Can a Racist Regime Attract Collaboration? Nazi Plans and Reality in Eastern Europe” („Kuidas võib rassistlik režiim ahvatleda koostööle? Natside plaanid ja tegelikkus Ida-Euroopas”), milles tõdes, et Saksa väed polnud piisavalt tugevad ega arvukad, et okupeeritud idaaladel oma plaanide kohaselt rassipoliitikat ellu viia, ehkki just Nõukogude Liidu territooriumi suurus oli see, mis oli Kolmandat Riiki algusest peale meelitanud. Sellest lähtuvalt osutus süsteem, mis oli üles ehitatud ideoloogiale, praktikas üllatavalt paindlikuks, võimaldades puudujääkide korral laveerida, nagu toimiti ka idaalade valitsemisel.

Eesti Sõjamuuseumi teadur **Sandra Niinepuu** keskendus ettekandes „Saksamaa sõda ja Eesti põlevkivi. Põlevkivitööstus Eestis sügisest 1941 sügiseni 1944” küsimusele, milline koht oli Eesti põlevkivil Saksamaa sõjaplaanides ja kas suurejooneline projekt tasus end Saksa sõjamajanduse perspektiivist ära. Niinepuu tõdes, et kuigi Eesti põlevkivitööstus oli Saksamaale majanduslikult tähtsaim tööstus Baltikumis ning selle emotsionaalne tähtsus oli suur (põlevkivitööstus kui tööstusharu oli muuseumis ka Hitleri isiklik lemmik), jäi sellest saadav reaalne kasu marginaalseks. Põlevkivitööstus jäi Saksamaa jaoks siiski perifeerseks tööstusharuks, mida ei jõutud sõja tingimuses välja arendada. Selle tähendus kasvas alates 1943. aastast pärast Saksamaa lootuste luhtumist jõuda Kaukaasia naftaväljadele ning õhurrünnakutega Saksamaa sünteetilise kütuse tehastele. Ettevõtte – Baltische Öl GmbH – arendas realselt tootmist alla aasta, Saksamaa kogu vedelkütuse tarbimisest moodustas 1943. aastal Eesti tooraine toodang vaid 1%.

Eesti Mälu Instituudi teadur **Argo Kuusik** kordas oma ülevaatlikus ettekandes „Kolmanda riigi politseisüsteem” üle mitmed Saksamaa politseisüsteemi loomist puudutavad daatumid ning andis ülevaate Saksa politsei tegevusest Baltikumis Teise maailmasõja ajal, kirjeldades erinevate üksuste alluvussuhteid ja tegevust. Ettekande huvipakkuvaimaks, ühtlasi uudseimaks osaks võib pidada võrdlusi Eesti ning Läti-Leedu kogemuse vahel ja tõdemust, et kuigi 1941. a. suvel püüdsid kõik kolm riiki taastada oma politseijõude (välipolitsei), õnnestus see kõige paremini just Eestis. Viimane omakorda polnud okupatsioonivõimu vastutulek, vaid seostus avaettekandes mainitud süsteemi paindlikkusega, kuna Saksa oma politseijõude kippus nappima. Kuna enamik vabariigiagseist politseinikest olid Nõukogude aastal tapetud või represseeritud, haarati nüüd uute jõududega kaasa endisi sõjaväelasi ja Omakaitse vabatahtlikke.

Olev Liiviku taktikepi all kulgeva päeva teise poole avas **Meelis Maripuu** Eesti Mälu

Instituudist ettekandega „Eesti kohalikud omavalitsused läbi Saksa okupatsioonivõimu prisma”, kus vaadeldi Saksamaa ambitsioonide teostumist n.-ö. rohujuure tasandil ehk kohalike omavalitsuste liitmist Saksa okupatsioonivõimu tsiviiladministratsiooniga. Ettekande kvintessentsina jäi kõlama tõdemus, et kohalikud omavalitsused integreeriti suhteliselt kiiresti Saksa okupatsioonivõimu teenistusse. Kuna algul, 1941. a. suvel ja hiljem, võimaldati kohalikud omavalitsused taastada üldises plaanis Eesti Vabariigi seaduste järgi ja endise kaadriga, jäi rahvale kohalikest omavalitsustest mõneti petlik mulje, nagu oleks tegemist tõepoolest Eesti oma asjaga. Reaalsuses säilitasid Saksa okupatsiooni aegsed valla- ja maavalitsused osaliselt küll oma Eesti Vabariigi aegse vormi, kuid sisuliselt muudeti need okupatsioonivõimu täitevasutusteks.

Toomas Hiio rõhutas oma ettekandes „1944. aasta üldmobilisatsioon Eestis: Saksa sõjaväe-, politsei- ja tsiviilvõimu vaatepunkt”, et 1944. aastal ei mobiliseeritud üldmobilisatsiooni korras mitte ainult eestlasi, vaid ka lätlasi, ning tõi esile, et tookordne mobilisatsioon oli Saksamaale vajalik mitmel põhjusel. Saksamaa inimressursside ammendumise kõrval said siin määravaks asjaolud, et nii lätlased kui ka eestlased olid näidanud oma valmisolekut Nõukogude Liidu vastu võidelda, kuid erinevalt ukrainlastest ja valgevenelastest olid eestlased-lätlased rassipoliitikast lähtudes nn. idarahvastest kõige vastuvõetavamad. Mobilisatsiooni õnnestumisel oli tähtis roll ka propagandal. 1944. a. mobilisatsiooniga võeti Saksa sõjaväkke üle 40 000 mehe ning paljuski tänu nendele suudeti Kirde-Eestis rinnet hoida kuni 1944. aasta sügiseni.

Eesti Ajaloomuuseumi kuraator **Triin Tark** analüüsis oma ettekandes „Kuulujutud kui passiivse vastupanu väljendusviis Saksa okupatsiooni aegses Eestis” aastail 1942–1943 Julgeolekupolitsei raportites käsitletud kuulujutte. Ta rühmitas kuulujutud enam esinevate teemade kaupa, milleks olid majandusküsimused, sõdivatesse pooltesse suhtumine ja okupatsioonivõimu värbamisaktsioonid. Triin Tark tõi välja, et kuulujutud kujutasid endast kaootilist ja juhitamatut ning pigem ebateadlikku vastupanu n.-ö. altpoolt ning toimusid kahtepidi: ühelt poolt võis kuulujutt olla elanikkonna opositsioonilise meelsuse peegeldaja, teisalt aga ka tõukejõud opositsiooniliseks käitumiseks. Kuulujuttude tekkeks löid soodsa pinnase elanikkonna infopuudus ja skepsis olemasoleva info suhtes,

mis ajendas inimesi otsima alternatiivseid infoallikaid.

Seminari lõpetas Eesti Mälu Instituudi teaduri **Eli Pilve** ettekanne „Kõik lapsed suveks maale! Noorte kohustuslik abiteenistus suvisel koolivaheajal 1943–44”, milles anti ülevaade Eesti koolinoorte põllumajandusliku abiteenistusega seotud küsimustest, abiteenistuslaste vanusest kuni teenistukohtade leidmise ja vaba aja sisustamiseni. Noorte põllumajandusliku abiteenistuse algatamise peamiseks põhjuseks oli süvenev toiduainete puudus linnades ja abikäte puudus maal. Ehkki abiteenistust koordineeris Eesti Noorte Peastaap, oli see kohustuslik kõigile noortele, mitte ainult organisatsiooni koondunud liikmeile. Abiteenistusest vabastas arstitõend või mõni muu mõjuv põhjus ning abiteenistuse ajal peetav töökaart oli noortele (vähemalt teoreetiliselt) eelduseks sügisel tagasi kooli pääsemiseks. Kui 1943. aastal võeti abiteenistusse 12–17-aastased koolilapsed, kes saadeti enamasti taludesse ja riigimõisatesse abitöödele, siis 1944. aastal langes poiste vanus 16-ni (alates 17. eluaastast oli kohustuslik Omakaitseesse astumine) ning tõusis tütarlastel 21 aastani.

Umbes poolesaja kohaletulnu ning pea kõigile ettekannetele järgnenud aktiivse diskussiooni valgusel võib seminari lugeda igati kordaläinuks.

Mari-Leen Tammela

Mari-Leen Tammela

(1985), Tartu Ülikooli Eesti ajaloo doktorant,
Meeliku 22/1-193, 13915 Tallinn,
marileen.tammela@gmail.com